

NOVERBAL MULOQOT JARAYONIDA GENDER FARQLARNING NAMOYON BO'LISHI

Gafforov Xasan Shuhratovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Tillarni o'qitish" kafedrasida assistent o'qituvchisi

qurgoshin19@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishida noverbal muloqot vositalarining til foydalanuvchilari tomonidan foydalanilishida yuzaga chiqadigan gender farqlar masalasi tadqiq etiladi. Shuningdek, tadqiqot ishida o'zbek adabiy matnlarida noverbal muloqot vositalarining ishlatilish jarayoni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ekstralingvistik, Implitsit, Tana tili, Noverbal muloqot, Emotsionallik, Milliy xususiyatlar.

O'zbek tilida ham dunyodagi barcha tillar kabi, fikr faqat lingvistik yo'l bilangina emas, balki lingvistik bo'lmagan (ekstralingvistik yoki paralingvistik) vositalar – imo-ishoralar hamda implitsit (bo'laklarga ajralmas) tovushlar yordamida ham ifodalanadi.¹

Noverbal muloqot - bu so'zlardan foydalanmasdan muloqotni amalga oshirish (intonatsiyalar, imo-ishoralar, mimikalar, pantomima, muloqot mizan-sahnasining o'zgarishi orqali ma'lumot uzatish yoki bir-biriga ta'sir qilish), ya'ni odamlar o'rtasidagi aloqa o'zaro ta'siri, to'g'ridan-to'g'ri yoki har qanday ishora shaklida taqdim etilgan nutq va til vositalari o'rqali muloqotdir. Bunday "muloqot"ning quroli inson tanasi bo'lib, u axborotni uzatish yoki almashishning keng ko'lamliligi vositalari va usullariga ega bo'lib, u insonning o'zini o'zi ifoda etishining barcha shakllarini o'z ichiga oladi. Odamlar orasida ishlatiladigan umumiy ishchi ism "og'zaki bo'lmagan" yoki "tana tili" dir.

Kishi jonli so'zlashuv nutqida ma'lum axborotni qisqa va lo'nda ifodalashda, fikrning emotsionalligini va ta'sirchanligini oshirishda holat va sharoitdan kelib chiqib tilga yondosh bo'lgan imo-ishoralardan (noverbal vositalardan) foydalanadi.² Nutqni to'ldiruvchi noverbal vositalarda ham genderologik farqlarni kuzatish mumkin. Shuning uchun, ekstralingvistik asoslardan bo'lgan noverbal vositalarni ham gender lingvistikasi nuqtai nazaridan tadqiq qilish zarur. Chunki erkak va ayolning o'ziga xos mimikalari va jestlari bor.

Professor S. Mo'minov o'zbek erkak va ayol kommunikantlari uchun xos bo'lmagan noverbal vositalarni quyidagicha tasniflaydi.³

O'zbek erkak kommunikantlari uchun xos bo'lmagan noverbal vositalar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin (tasniflashda tipiklik nazarda tutildi):

- qosh uchirib, chimirib gapirish;

¹ Нурмонов А. Ўзбек тилининг паралингвистик воситалари ҳақида. Андижон. 1980,- Б.37.

² Саидхонов М. Алоқа-аралашув ва имо-ишоралар. – Т. "Фан". 2008,- Б.3.

³ Мўминов С. Ўзбек мuloqot хулқининг жинс жиҳатдан хосланиши // Ўзбек тили ва адабиёти, - Б.64-66.

- noz qilishni ifodalovchi ko'z suzish;
- sababsiz og'izni to'sib gapirish;
- hayronlik, bexabarlik, mensimaslik ma'nosida lab burish;
- achinish ma'nosida tilni tishlab, boshni qimirlatish;
- o'pishib (ayniqsa, o'z jinsiga mansub kishilar bilan) ko'rishish;
- jimjiloqni labga tekkizib, uyalib, yerga qarab turish;
- ko'rsatkich barmoqni iyakka qo'yib, o'y surish;
- suhbatlashib turganda o'ng yoki chap tomonga bir siltanib qayrilish va boshni hiyol pastga egib, suhbatdoshdan arazlash;

- kommunikant bilan o'ta yaqin (50-60 santimetr dan qisqa) turib so'zlashish;

O'zbek ayol kommunikantlari uchun xos bo'lmagan noverbal vositalar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- kommunikantning yuziga tik boqib turib gapirish (tinglash);
- qo'lni arra (paxsa) qilib gapirish;
- ichkilik ichishga ishora ma'nosida tomoqqa chertish;
- qo'lni "chars" etkizib urib, siltab, mahkam qisib, tortib... so'srashish;
- baland ovozda "xo-xo"lab kulish;
- bosh barmoqni orqaga qayirib, "men" ma'nosida ko'krakka ishora qilish;
- muhabbat izhori ma'nosida "do'st" deb ko'krakka urish.

Erkak va ayolning ruhiy-hissiy holati va ichki kechinmalari turli holatlar orqali namoyon bo'ladi. Odatda, ayollarda emotsionallik kuchli bo'lib, ular his-hayajonga erkaklarga nisbatan tez beriladi, erkaklarda esa ayollarga nisbatan bosiqlikni kuzatishimiz mumkin. Bu xususiyatlar noverbal vositalar orqali yuzaga chiqadi. Chunki ayol va erkakning o'ziga xos individual harakati, jest va mimikalari bor.

"Otabek g'ayri ixtiyoriy bir tebrandi. Uning yuzida bir o'zgarish va vujudida bir chayqalish bor edi". (Qodiriy A. O'tkan kunlar. –B.67)

"Yulduz opa yerga qaradi. Qizi qoshiqlarni ko'tarib kelganda esa ro'molining uchi bilan ko'zini artganicha qaytib oshxonaga chiqib ketdi". (U.Hamdani)

Har ikki misolda ham ruhiy-hissiy holat ifoda etilmoqda. Bunday holatlarda insonda kechayotgan ichki o'zgarishlar ayollar va erkaklarda turli holatlar orqali namoyon bo'ladi.

Lab va qosh bilan bog'liq mimik harakatlar – labni burish, labni cho'chchaytirish, labni tishlash, qosh qoqish ko'proq ayollarga xos hisoblanadi.

" – Siz kim bo'libsiz o'zi? Nega qariyani haqorat qildingiz? Boring, kechirim so'rang!

- Voy vu-uy... – juvon labini cho'chchaytirdi". (G'.Hotamov)

"Nasima noz-karashma bilan o'rtaga chiqib, sho'x o'ynay boshladi. U dam domlaga, dam Mahvashga qarab qoshlarini uchirib muqom qilardi" (T.Ashurov).

G'azab, qahr mazmunini ifodalaydigan yuz bilan bog'liq harakatlarni ko'proq erkaklarda kuzatish mumkin.

"So'fi ular uyga kirib olguncha eshik oldida bo'zarib-gezarib turdi". (Cho'lpon A.Tun va kun. – B.79)

Noverbal vositalarda gender o'ziga xoslik deganda faqatgina erkak va ayolning o'ziga xos individual harakat, jest va mimikalarini emas, balki milliy harakterdagi imo-ishoralarini ham e'tiborga olish kerak.

Milliy xarakterdagi noverbal vositalar ma'lum xalq, millat yoki elatlar aloqaaralashuvida ishlatiluvchi ishoralar sanalib, ishlatilish ko'lami chegaralangani bilan karakterlanadi. Bunday noverbal vositalar milliy xususiyatlarni o'zida gavdalantiradi, urfodatlar, ritual va adab xatti-harakatlari bilan aloqador bo'ladi.

Mashhur sharqshunos olim German Vamberi arab, fors, o'zbek tillarinigina emas, balki bu xalqlarning madaniyati, urf-odatlarini ham puxta bilgan. Uning muomalasidan, gaplaridan horijiy, g'ayridin ekanligi butunlay sezilmaydi. Islomning sharq xalqlari tarixi va madaniyatining bilimdoni sifatida aholi o'rtasida hurmat va e'tibor qozonadi. Ammo bir o'tirishda juda yoqimli muzikadan ta'sirlanib, beixtiyor kuy maromiga qarab oyog'ini silkita boshlaydi. Bu harakati esa uni davra ahliga uning yevropalik ekanligini oshkor qilib qo'yadi. Chunki sharq xalqlari orasida kuy, ashuladan rohatlanish belgisi oyoq harakati bilan emas, balki boshning gorizontol holatda asta-sekin tebranishi bilan ifodalanar edi.⁴

Darhaqiqat, bosh irg'ash, oyoq silkitish turli xalqlarda turlicha ma'no ifodalaydi.

“Xat yozib tur, - dedi dadam. Bosh irg'ab ko'chaga chiqdim”. (O'.Umarbekov)

Yuqoridagi parchada bosh irg'ab konstruksiyasi o'zbek xalqi orasida tarqalgan rozilik, tasdiq ma'nosini ifodalovchi imo-ishorani aks ettiradi. Agar yuqoridagi matn bolgar tiliga so'zma-so'z tarjima qilinsa, xat yozib turmaslik ma'nosini ifodalaydi. Chunki bolgarlarda yuqoridagi imo-ishora inkor ma'nosini bildiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Smith P.M. Language, the Sexes, and Society. Oxford: Blackwell.1995. – 228 p.
2. Matluba Sadullaeva Akrorovna. Philosophy of Numerical Symbolism in World's Culture. Published in International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ijtsrd), ISSN: 2456-6470, Volume-4 | Issue-5, August 2020, pp.1545-1548.
3. Asamididinov E.A. Axloqiy madaniyat va uning rivojlanish xususiyatlari. Fil.f.n. dis... - T., 1999, - 145 b.
- 4.Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг жинс жиҳатдан хосланиши // Ўзбек тили ва адабиёти, - Б.64-66.
- 5.Нурмонов А. Ўзбек тилининг паралингвистик воситалари ҳақида. Андижон. 1980,- Б.37.
- 6.Саидхонов М. Алоқа-аралашув ва имо-ишоралар. – Т. “Фан”. 2008,- Б.3.

⁴ Нурмонов А. Ўзбек тилининг паралингвистик воситалари ҳақида. Андижон, 1980, - Б. 4.